

ПСЕВДОНИМИ ЯК СПЕЦИФІЧНІ САМОНАЗВИ В АНТРОПОНІМНІЙ СИСТЕМІ

Стаття піднімає проблему прихованих та несправжніх імен і розкриває поняття псевдоніма на основі досліджень вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Об'єктом дослідження обрано псевдоніми письменників і публіцистів англійської та української мов.

Ключові слова: антропонім, ономастика, псевдонім, прізвище, ім'я.

Статья подымает проблему ненастоящих имен и раскрывает понятие псевдонима, базируясь на работах отечественных и зарубежных лингвистов. Материалом исследования избраны псевдонимы писателей и публицистов в английском и украинском языках.

Ключевые слова: антропоним, ономастика, псевдоним, фамилии, имена.

The article deals with the problem of "concealed, or false" names - pseudonyms. An attempt to define, and classify the places of pseudonyms in the system of anthroponyms has been made, based on the work of linguists.

Key words: anthroponym, onomastic, pseudonym, name, family name.

Темою статті є псевдоніми як особливі одиниці у системі антропонімів англійської та української мов. Вони є поширеною формою приховування справжнього авторства і становлять досить помітний сектор ономастичного простору кожної мови, зокрема англійської та української, і, відповідно, привертають увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Вивченню псевдоніма присвячено праці П. Беркова, В. Виноградова, Г. Зена, І. Масанова, Ю. Масанова, Г. Шерера, бібліографічні матеріали А. Моріса, А. Тейлора, Е. Смітта. З огляду на особливості творення, структурні та словотвірні ознаки псевдонімів і криптонімів вагомим дослідженням з ономастики та антропонімії Л. Белея, М. Голомідової, В. Дмитрієва, І. Желєзняк, В. Кам'янця, Ю. Карпенка, В. Лучика, В. Німчука, Є. Отіна, Ю. Редька, О. Реформатського, О. Суперанської, Т. Суркової, Б. Унбегауна, В. Фляйшера, М. Худаша, П. Чучки та інших учених.

Метою статті є розкриття підходів до визначення поняття псевдоніма на основі різних поглядів та думок як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Актуальністю дослідження є намагання систематизувати різноманітні думки лінгвістів на проблему самоназв з метою її поглибленого вивчення. Об'єктом дослідження обрано псевдоніми письменників і публіцистів англійської та української мов, які подані в довідково-бібліографічній літературі.

Як відомо, ономастика займається вивченням будь-яких власних імен, історією їх виникнення, розвитком, змінами, поширенням і функціонуванням [2, с. 228] Антропоніміка як розділ лексикології (ономастики) вивчає власні імена людей, закономірності їх походження, розвитку й функціонування [17, с. 33] До антропонімів належать будь-які власні імена людей: ім'я особисте, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка [6, с. 18]. Традиційно це, як мінімум, ім'я, або ім'я і прізвище, або ім'я, прізвище та по батькові. В офіційному англійському середовищі використовуються двочленні антропоформули типу *Джон Сміт* або *Мері Браун*. Однак досить часто англичани отримують два і більше імен, які називаються середніми (middle name) [11, с. 3]: *Доріс Мейджорі Бампус*, *Вільям Роберт Кокс*. Українці здебільшого використовують тричленні імена типу *Шевченко Тарас Григорович*, *Костенко Ліна Василівна*, або двочленні типу *Максим Рильський*, *Леся Українка*. Прізвище – головний компонент повної триєдиної назви людини [19, с. 169]. Імена є відмінними між собою і виконують різну мету. Основна їх функція полягає в тому, що ім'я, прізвище та ім'я по батькові і фактично, і юридично виступають як засіб ідентифікації людини у суспільстві [32, с. 2].

Як зазначає П. Чучка, в антропонімії можна розглядати наступні основні антропонімні класи: антропоніми-імена, антропоніми-прізвища, інші види особових назв [28, с. 504-507].

І. Антропоніми-імена – це власні імена людей, дані людині при народженні або рідко вибрані для себе дорослою людиною [23, с. 220].

Ім'я – надзвичайно специфічна приватна власність. Воно дається одразу після народження людини або при її хрещенні. Переважно ми отримуємо його від наших батьків, тобто воно обирається для нас батьками. Власні імена людей, крім ідентифікуючої, виконують індивідуалізуючу (диференціюючу) функцію в сім'ї та в суспільстві, хоча можуть бути сотні інших людей, які мають одне й те саме ім'я [32, с. 2].

II. Антропоніми-прізвища – це спадкова офіційна назва (іменування), яке вказує на належність людини до певної сім'ї [17].

Прізвище носить ширший соціальний зміст, ніж власне ім'я людини. На відміну від імені, прізвище уже існує до народження людини, і людина просто стає ще одним членом сімейства, що носить це прізвище, тобто успадковує його від батьків. Кожне прізвище в далекому минулому мало свій початковий, зумовлений цілком реальними причинами, зміст. Прізвища з первісним змістом мали всі ознаки однослівної характеристики [21, с. 24-28].

Прізвище як офіційна форма ідентифікації людей, що успадковується новими членами сім'ї, офіційно запроваджено з XIX ст. [23], хоч твірні для них прізвиська, а потім прізвищеві назви існували протягом багатьох сторіч і поколінь у такій або іншій формі і, ймовірно, будуть передані наступним поколінням відповідних родин. Відносно того, чому прізвища існують взагалі, відповідь дуже проста. Вони були викликані необхідністю чіткішого вирізнення однієї людини з-поміж інших, насамперед з-поміж тих, які мали однакове ім'я. Згодом, як тільки прізвище було сформоване, „воно стало належати й передаватися, звичайно, від батька (рідше матері) синові або дочці традиційним способом” [32]. Формуючись під впливом різних лінгвальних та екстралінгвальних чинників, прізвищеві системи кожного народу становлять специфічні мовні системи [10, с. 112]. Сучасна семантика, структура і функції мовних явищ, у тому числі антропонімів, стають зрозумілишими лише тоді, коли простежуються їх виникнення і поступовий розвиток [8, с. 36-44].

На думку О. Добровольської, в Україні часом активного формування прізвищеві системи вважається XVII століття [10]. Проте М. Худаш засвідчує, що ще до кінця XIX століття „в ідентифікації низів суспільства, особливо селянства, мали місце відхилення” [26, с. 97].

К. Зайцева зазначає, що в Англії перехід прізвиськ і передача їх у спадщину як прізвищ розпочався у XIII столітті. Швидше цей процес проходив на півдні, де контакти з норманами були більш інтенсивні [11, с. 25]. Ж. Франсон відзначає, що використання двокомпонентних антропоформул великою мірою було зумовлене тим, що нормандці на той час вже мали прізвища, які були спадковими, зокрема прізвища аристократів [33, с. 33]. За даними К. Зайцевої, у Шотландії прізвища закріпились в XIV столітті, а в Уельсі – до XIX століття [11]. Хронологічні розбіжності у формуванні прізвищ, що спричинилися до активізації різних пластів лексики при їх творенні, а також специфіка менталітету кожного народу, стали тими важливими екстралінгвальними чинниками, які значно вплинули на створення особливих, своєрідних прізвищевих систем українського та англійського народів [10]. Варто додати, що релігійні тенденції, бажання зберегти у дитини прізвище матері і низка інших факторів спричинили виникнення в Англії двох і більше імен. Карл II у 1650 р. назвав свою доньку Шарлота Жеміма Генрієта Марія. Ця тенденція набула особливого розквіту у XVIII столітті і гостро висміювалась письменниками та сатириками [11].

III. Антропонімія, яка включає інші види особових назв: прізвиська, псевдоніми, криптоніми, етноніми, геральдичні та династичні назви [28].

Як відомо, ще задовго до затвердження прізвища як офіційної форми ідентифікації людини, існувала така категорія супровідних до власного імені слів, як прізвисько. Прізвисько – вуличне прізвище, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу [23]. У тому випадку, коли власне ім'я було не спроможне індивідуалізувати того чи іншого члена мовного колективу, звертались по допомогу до додаткового індивідуалізуючого знаку – прізвиська [1, с. 85-91]. Згодом, втративши мотивацію та причини виникнення, прізвисько поступово перетворилось у прізвище.

Досить часто, з тих чи інших міркувань, люди самі собі змінюють прізвище або ім'я чи маскують його. Основною формою зміненого або добровільно вибраного неофіційного імені є псевдонім. Псевдонім – вид антропоніма, придбане, вигадане ім'я, що має за мету маскуванню письменників (або інших авторів, акторів, художників тощо) перед сучасниками [23]. Псевдоніми створюються штучно, окремою людиною, часто на основі та за моделями природних іменувань [16, с. 57-60]. Формування псевдонімів можливе лише за умови „чіткої цільової установки, ... врахування якостей та індивідуальності особи автора” [3, с. 158-167]. Вони є складовою стилю письменника, одним із засобів створення художнього образу [7, с. 88]. Псевдонім хоча і може використовуватися подібно до прізвиська, але одночасно є ім'ям, яке усвідомлено створене й прийняте самим його носієм. Будь-яка людина може прийняти один або декілька псевдонімів, які символізують суттєві зміни у її житті [5]. Ще одне цікаве визначення терміну „псевдонім” дає М. Лесюк – „псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка

відображає якусь певну її характерну ознаку, несе інформаційне та емоційне навантаження і відома певному колу осіб” [13, с. 177]. Псевдоніми, на відміну від інших іменувань, постають як результат цілеспрямованого акту словотворення [18, с. 241]. Б. Унбегаун групує псевдоніми лише за їх відношенням до справжнього імені: пов’язані та не пов’язані з ним [24, с. 183–187]. М. Шанський зараховує псевдоніми у самостійну підсистему, яка існує поряд з іншими: іменами, прізвиськами, прізвищами тощо [29, с. 88–95]. В. Чичагов вважає псевдоніми різновидом прізвищ [27, с. 7]. У розділі енциклопедії „Deutsche Sprache”, присвяченому власним назвам, Г. Науман розглядає псевдоніми дотично до інших іменних варіантів – пестливих імен та прізвищ [31, с. 550–551]. П. Чучка, О. Петрова і ряд інших дослідників вважають псевдоніми окремим видом власних назв [16; 28]. Але, на відміну від псевдоніма, прізвищко – ім’я, яке дав його носієві хтось і яке може або не може бути ним прийняте, в залежності від чого воно згодом може стати псевдонімом [32]. Але псевдоніми співіснують з офіційною системою імен, хоч і „є історично молодшою категорією іменування” [30, с. 487–488.]. Як вважає Т. Суркова, широке розуміння псевдоніма передбачає будь-яке несправжнє іменування: псевдоантропонім, псевдозоонім, псевдотопонім та інше [20, с. 92].

Як вказує О. Дей, термін „псевдонім” – це узагальнююче поняття в науково-бібліографічній літературі [9, с. 27–34]. На думку автора, воно включає в себе різні види творення й графічної передачі прибраних імен і позначень прихованого авторства. О. Дей зазначає, що найголовнішими різновидами псевдонімного прикриття авторства в літературі на цю тему прийнято вважати такі: власне псевдоніми, узагальнюючі псевдоніми, криптоніми, графоніми, алоніми, титлоніми, анаграми тощо.

Н. Павликівська зазначає, що псевдонім є насамперед факультативним антропонімом і використовується представниками певних соціально-професійних груп: письменниками, журналістами, художниками, композиторами, акторами, співаками, політиками, підпільниками, злочинними елементами поряд з їх справжнім прізвиськом чи іменем або замість нього. Особливістю псевдоніма як засоба вторинної номінації особи полягає в його призначенні. Псевдонім існує до того часу, доки знаний вузькому колу людей. Тому особливою функцією псевдоніма вважаємо езотеричну [15, с. 41].

Н. Кравченко-Максименкова подає наступні форми псевдонімів: а) Властиві псевдоніми. б) Алоніми. в) Псевдоніми-загальники. г) Псевдоніми символічні та жартівливі. д) Перекладні псевдоніми. е) Титлоніми – це вказівка письменника на себе, як на автора такого-то твору. ж) Криптоніми [12].

В. Федорішев виділяє наступні основні типи псевдонімів: 1. Криптонім – літера або літери які стоять замість імені автора: *В.М.* (В. Маяковський), *С.* (Стефанік В.). 2. Анаграми – псевдонім, утворений шляхом перестановки літер: *Харитон Макентин* (Антіох Кантемір). 3. Ананім – різновид анаграми, утворений шляхом зворотнього написання літер: *Лезнам* (М. Мензель). 4. Апокопа – усічене прізвище автора: *Гран* (В. Гранов), *П. Панч* (П. Панченко). 5. Астронім – псевдонім, який складається із зірочок: ***** (Осип Маковей). 6. Дульнім – псевдонім, який складається із нулів: *0000* (М. Гоголь). 7. Складноскорочений – псевдонім, який утворюється із фрагментів імені та прізвища: *Маран* (Марія Андрієвська). 8. Патронам – псевдонім, утворений від імені батька: Васильченко (Степан Васильович Панасенко). 9. Апелятив – звичайне слово або вираз, яке вживається як псевдонім: *Незнайомиць* (Ф.Флінт), *Остан Вишня* (П. Губенко). 10. Геонім – псевдонім утворений від географічних назв: *Пирятинець* (Є. Гребінка). 11. Хагеонім – Біблейський або церковний термін, яке використовується в якості псевдоніма: *Апостол Федір* (Ф. Благов). 12. Іноземні слова, які виступають в якості псевдоніма: *Сігма* (В. Щурат). 13. Іноземні імена або прізвища, перекладені на рідну мову: *І. Железнов* (І. Ейзен). 14. Змішаний (подвійний) – складається з справжнього і вигаданого прізвища: *Квітка-Основ’яненко* (Г. Квітка). 15. Імена літературних героїв, які використовуються у якості псевдоніма: *Наталка-Полтавка* (Н. Кибальчич). 16. „Говорячі” – псевдонім, який містить оціночний, характеризуючий елемент: *М. Горький* (А. Пешков), *Панас Мирний* (О. Рудченко). Також автор вказує, що існує і ряд інших псевдонімів типу: преоніми, опуніми, колективні псевдоніми тощо. [25, с. 161–163].

У подальшому планується всебічно розглянути таку форму приховування авторства, як псевдонім в англійській та українській мовах дослідити особливості функціонування самоназв як в окремих мовах, так і в порівняльно-зіставному аспекті. „Для глибшого пізнання суті досліджуваних елементів і загалом для „прогресу в галузі” [4, с. 165] необхідним і бажаним стає проведення пошуків у зіставному аспекті, які б допомагали з’ясуванню типологічних рис

певних елементів, що сприятиме виявленню універсальних категорій у мовах світу”, [14, с. 16] які утворюють „веселкову сітку і внаслідок поступовості переходів від одного сегмента до іншого загальна система мов земної кулі поряд з усім своїм барвистим розмаїттям являє собою ... єдине ціле” [22, с. 334].

Список літератури

1. Артемова А.Ф. Английские фамилии./ Иностранные языки в школе. – 2006. – №1. – С. 85–91.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М. : „Советская энциклопедия”, 1966. – 606 с.
3. Беспалова А.В. Принципы и способы номинации в английской эргонимии // Номинации в ономастике. – Свердловск, 1991. – С. 158–167.
4. Вейнрейх У. Опыт семантической теории // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 162–170.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Головний редактор Бусел В.К : Ірпінь, 2004. – 1440 с; Системы личных имен у народов мира // Никонов В. А., Блягоз З. У., Гумильова Л.Г. и др. – М. : Наука, 1986. – 382 с.
6. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К. : Головне видавництво видавничого об'єднання „Вища школа”, 1985. – 168 с.
7. Горбаневський М.В. Ономастика в художественной литературе. – М. : Из-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 88 с.
8. Горпинич В.О. Українсько-давньогрецькі діахронічні паралелі в антропонімії // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 36–44.
9. Дей О.І. Словник українських псевдонімів і криптонімів. – К. : Наукова думка, 1969. – 557 с.
10. Добровольська О.Я. Назви людей за професією англійської та української антропонімії // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 111–115.
11. Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика. – Одеса, 1973. – 67 с.
12. Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії // Методологічний збірник. Українська бібліографія. – К., 1929. – С. 18–60.
13. Лесюк М. Псевдо вояків Української Повстанської Армії // Studia Slawistyczne 1: Nazewnictwo na pograniczach etniczno-jezykowych. – Bialystok, 1999. – С. 177.
14. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. – К. : Довіра, 2001. – С.150–217.
15. Павликівська Н. Питання Української псевдонімії ХХ століття : Монографія. – Вінниця 2009. – 386 с.
16. Петрова О.В. Принципи і мотиви номінації в українській та німецькій псевдонімії // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 57–60.
17. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии : 2-е издание – М. : Наука, 1988. – 189 с.
18. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
19. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии. – М. : Наука, 1981. – 176 с.
20. Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов // Русская ономастика. – Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91–100.
21. Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі, 1965. – № 4. – С. 24–28.
22. Трубецкой Н.С. История. Культура. Язык. – М. : Прогресс, 1995. – С. 334.
23. Українська мова : енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М.П. Божана, 2004. – 824 с.
24. Унбегаун Б.О. Русские фамилии : перевод с английского / Б.А. Успенський. – М., Прогрес, Универо, 1995. – 448 с.
25. Федорищев В.Е. Способы образования русских и украинских литературных псевдонимов // 6-та республ. ономастична конференція „Теоретична та історична ономастика” – Одеса 1990. – С. 161–163.
26. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., Наукова думка, 1977. – 235 с.
27. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий. – М. : Учпедгиз, 1959. – 127 с.
28. Чучка П.П. Slowianska onomastyka: Encyklopedia E. Rzetelska-Feleszko i.i. (red). – Warsz., Krakow, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002. – С. 504–507.
29. Шанский Н.В. Типология и происхождение фамилий на „-ов (-ев)”, „-ин (-ын)” в русском языке // Русский язык в школе, 1971. – №4 – С. 88–95.
30. Blanar V. Pseudonymy (literarne, vojenske, stranicke) // Slowiannska onomastyka: Encyklopedia // E. Rzetelska-Feleszko i.i.(red). – Warsz., Krakow, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002. – P. 487–488.
31. Kleine Enzyklopadie. Deutsche Sprache. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1983. – 724 S.
32. Room A. Dictionary of Pseudonims. Third edition. – Jefferson, North Carolina, and London, MsFarland & Company, Inc., Publishers, 1989. – 404 p.
33. Fransson G. Middle English Surnames of Occupation. – Lund, 1935. – P. 33.